

STIG STRÖMHOLM:

Den svenska tystnaden

Den svenska tystnaden beror i hög grad på vår förhandlingstradition. Den angloamerikanska fight-it-out-modellen utgör dess motsats. Båda modellerna har för- och nackdelar. En annan orsak till tystnaden är att överheten i Sverige aldrig varit längre bort från medborgarna än att man kunnat komma till tals med den direkt i stället för via tidningarnas debattsidor. Utomlands är ämbetsmännens tystnad ännu större än här. Skillnaden är emellertid att den svenska offentliga sektorn är så mycket större. För den offentliga principiella debatten är en tyrannisk, korrupt och avlägsen överhet paradoxalt nog mer fruktbar, bara den inte är så stark att den kan sätta munlås på folk, och det är i längden förhållandevis svårt, skriver Stig Strömholm.

Stig Strömholm är professor i allmän rättslära och prorektor vid Uppsala universitet.

Det förefaller numera att råda en förbluffande enighet om att vårt land kännetecknas av en vid internationella jämförelser uppseendeväckande knapp, lågmäld och försiktig offentlig debatt. Man talar rentav ganska allmänt om den svenska tystnaden som ett påtagligt och väletablerat fenomen. Och lika stor enighet tycks råda om att denna tystnad är något allvarligt, oroväckande och kanske farligt. Endast de mest brutala ljusets fiender torde – och då endast vid samtal i pålitliga slutna kretsar – ha panna att uttala belåtenhet över den kollektiva förekomsten av vad som i enskilda förhållanden ännu mycket väl skulle kunna bedömas särdeles positivt och kanske utlösa de (likaledes kärnsvenska) diktarorden: "Var plåga har sitt skri för sig / men hälsan tiger still". Man vet till slut inte om man skall skratta eller gråta: lik den obotlige och otröstlige hypokondrikern, som varje morgon mörkt betraktat sig i spegeln och varje gång finner nya, växlande men alltid lika farliga symptom, finner fosterlandets många andliga läkare ständigt nya orsaker till uppskakande bulletiner. Skriker patienten, är han sjuk; tiger han, gäller det samma. Yttringarna må växla – sjukt är landet, sjukt dess folk. I och för sig kan det mycket väl förhålla sig så.

Låt oss för diskussionens skull göra det med nödvändighet grovt förenklade antagandet, att det finns en svensk tystnad, som är så mycket djupare, långvarigare och allsidigare än jämförbara länders att man kan tala om ett klart avvikande tillstånd och att det också ter sig åtminstone någorlunda meningsfullt att söka dess orsaker i mer gripbara förhållanden än "nationalkaraktärer",

"folkkynnen" och andra sådana med orätt föraktade men ytterligt svårhanterliga samlingsbeteckningar för mycket och mångahanda. Jag är på det hela taget benägen att preliminärt acceptera hypotesen, med alla tänkbara förbehåll för detaljer vid internationella jämförelser. Låt oss vidare precisera: den tystnad som åsyftas är medborgarnas, särskilt de kunskapsrikas och skriv- och talekunnigas, obenägenhet att ta till orda i det offentliga samtal som pågår i tidningar och etermedier, i mindre mån vid möten och sammankomster. Den svenska tystnadens uttolkare avser således inte talförheten och sångarglädjen på stränder, i parker och på gator; här har nationen med säkerhet gjort så avsevärda framsteg, med teknikens, särskilt elektronikens, hjälp att det inte finns någon som helst anledning till oro för patientens status presens och vidare utveckling. Inte heller avses den litteraturart som blommar rikast i pressens insändarspalter, även om det naturligtvis vid närmare undersökning skulle kunna visa sig att det i vårt land går ett större antal tyst knutna nävar i byxfickan per insändarprotest än i låt oss säga Danmark eller Norge.

Om nu denna svenska tystnad verkligen är för handen – som de allra flesta tycks förmena, vilka bryter den för att beskriva den – vore det till att börja med knappast rimligt att tillskriva den någon speciell svensk irrationell feghet eller välgrundad oro för farliga konsekvenser. Vad beträffar idén om en allmänlig nationell räddhåga, hör den till hypoteser som i ett förnuftigt samtal bör hövligt men med fasthet avföras från början. Vad gäller farligheten, förhåller det sig dock så att vi dels har en i fråga om både

ålder och generositet unik tryckfrihetslagstiftning, dels saknar levande erfarenhet av sådana extraordinära förhållanden som så gott som alla europeer över femtio minns och de allra flesta yngre hört talas om från närstående källor. Faror i form av straff- eller skadeståndsrättsliga sanktioner löper den svenske sanningsägaren – det är trivialt men förtjänar ändå upprepas – i mindre omfattning än debattdeltagare i de allra flesta länder.

Finns det någon rationalitet i den svenska tystnaden, inte blott den oreflektat skräckslagna ömkligheten hos barbarer som böja sig, borde förklaringarna vara att söka i andra, mer djupgående och mer vittomfattande sociala styr- och stoppmekanismer än straffhot. Att a priori och generellt acceptera sådana enkla förklaringsfaktorer som en särskild svensk slöhet, tröghet eller fumlighet med orden förefaller inte acceptabelt. Något mer vill det rimligtvis till.

Två slags tystnad

Om vi sålunda – försiktigt, försiktigt, som på språng över kärr – söker åtminstone en knivsudd rationalitet bland den svenska tystnadens motiv, är det anledning att göra en uppdelning på två slags tystnad. Det skall strax framgå, att det finns flera skäl för en sådan delning. Å ena sidan har vi medborgaren, företagaren, ämbetsmannen, tjänstemannen, arbetaren, studenten, husmodern, till och med professorn: alla de som inte har till yrke och försörjning att inleda, nära, leda och kommentera det offentliga samtalet. Å andra sidan har vi debattens professionella utövare. Om den förra gruppen kan det sägas, att det genomsnittligt

sett inte är särskilt förvånande om de inte utvecklar stor aktivitet i den offentliga debatten. Strängt taget borde man kanske snarast undersöka vilka positiva skäl de kan tänkas ha för att faktiskt göra det. Nu finns det sannolikt, i ett samhälle sådant som vårt, med dess historia, traditioner och struktur, ett icke obetydligt antal sådana skäl, som visserligen är av högst varierande styrka för olika grupper (alltifrån fåfänga till utpressningsmöjligheter) men som dock allt som allt kan anses vara genomsnittligt sett starka nog för att vi skall kunna ta dem för givna.

Klart är emellertid att det föreligger avgörande skillnader mellan medborgarna i gemen och de professionella debattörerna både i fråga om skälens beskaffenhet och dess styrka. Det offentliga samtalets yrkesmän kan givetvis aldrig ha intresse av att detta samtal helt enkelt avstannar. Deras bidrag till tystnaden är i stället att undvika reella frågor, att välja problem som de ensamma behärskar eller som lämnar medborgarna likgiltiga, att – det är extremfallet – förvandla det "offentliga" samtalet till ett privat och internt. Är det riktigt illa ställt, talar de till slut mest om sig och sitt; i allra värsta fall lyckas de intressera allmänheten för ämnet. (Den som har öron han höre! En kontinuerlig medieverksamhet, som bygger på allmänhetens intresse för mediernas personal, förefaller mig att vara ett ganska säkert förfallsfenomen. Den sk bildade publiken har då förlorat antingen all självkänsla, allt intresse eller allt inflytande över verksamheten.)

Det är, tror jag, viktigt att noga särskålla de två former av tystnad jag talat om.

I det följande skall jag först beflita mig om att uppleta två eller tre grupper av skäl för den svenska tystnaden, som på det hela taget ter sig ganska heder samma. En grupp av orsaker kan betecknas som neutral; den har med samhällsstruktur och tradition att göra; en annan är mindre tilltalande. Till slut, som alltid: några ofrånkomliga nyanseringar.

Den svenska förhandlingsmodellen

Olika samhällen har, på grund av ytterligare avlägsna orsakskedjor, som vi måste lämna därhän och nöja oss med att notera, olika metoder för att komma till rätta med sina stora och svåra tvistefrågor. Två ytterpunkter på skalan är att låta gatustrider avgöra saken och att lösa problemen genom förhandlingar. En modell är att låta spörsmål slitas genom tex offentlig rättegång. Den sistnämnda metoden har vunnit särskild spridning och hävd i USA, där man ofta i modern tid ställt avgörande frågor i form av yrkanden inför allmän domstol och drivit dem i processens form. Spörsmålet om segregerade skolors grundlagsenlighet kan anföras som det mest kända exemplet. Det kan inte gärna råda någon tvekan om att *förhandling* – mellan partier, berörda organisationer eller organisationer, som visserligen strängt taget inte är särskilt berörda men som i brist på bättre får företräda vissa intressen – till skillnad från såväl gatustrider som spektakulära processer är den "svenska modellen".

I själva verket har ett slags "förhandlingar" under de senaste tio-femton åren fått en enormt ökad spridning i svenskt offentligt liv (och för den delen i privata beslutsprocesser inom företag

och organisationer). Den ofta svaga politiska ledningen, den spridda vanan vid förhandlingar i alla tänkbara frågor med fackliga organisationer, kanske de speciella krav som de senaste fem årens nedskärningar i offentliga utgifter ställt, allt detta torde ha medverkat till att "förhandling" snarare än "ordergivning" i ganska hög grad präglar relationerna mellan myndigheter på olika nivåer. I åtskilliga lagar ålägges offentliga organ, tex KO och NO, att söka vinna resultat genom förhandling.

Det finns ett par drag i förhandlingsmodellen, som förefaller mig att medföra – eller åtminstone kunna medföra – negativa konsekvenser för kompetenta och ansvarskännande personers benägenhet att föra offentlig debatt kring sådana spörsmål som är föremål för förhandling.

Det är en allmänt omfattad föreställning att förhandlingar mår bäst av lugn och tystnad. Idén är inte svensk. Den minneskode erinrar sig telegramväxlingen mellan den talföre diktaren och patrioten Björnstjerne Björnson och den norske statsministern Michelsen när svenskar och norrmän efter den ensidiga norska unionsupplösningen 1905 trots hotande sabelskrammel enats om att mötas vid förhandlingsbordet. "Här gäller att stå fast", telegraferade Björnson. "Här gäller att hålla käft", lydde den praktiske politikerns svarstelegram. Förhandlingar är ofta ömtåliga förlopp. De kan, som det ej sällan heter, "störas" av publicitet och offentlig debatt. Knappast någon vuxen svensk med en smula erfarenhet av sådana samtal som förbereder viktiga beslut kan gärna ha undgått upplevelsen av den ilska och förvirring som svenska makthavare utstrålar, när en

"alltför tidig" eller "alltför initierad" pressartikel om deras förhåvanden oväntat utkommer.

Ju mer genomorganiserat samhället blir, desto fler beslut fattas efter någon form av formell eller informell förhandling. Desto fler aktuella eller potentiella förhandlingspartner finns det. Desto mer angeläget blir det att inte "störa" relationerna till dem genom uttalanden i den offentliga debatten. Och desto tystare ...

Den anglo-amerikanska modellen

Det finns nu mycket gott att säga om förhandlingsmodellen. Svåra frågor kan behandlas lugnt, utan brådska och i bästa fall med allsidig sakkunskap och under beaktande av berörda intressen. Mot den anglo-amerikanska fight-it-out-modellen kan befogad kritik riktas på motsvarande punkter: lidelser piskas upp, avgörandet träffas i en symbol- och värdeladdad krissituation, av organ som inte är speciellt sakkunniga och som heller ej beaktar annat än vad parterna förbringar.

Den kritiska bedömningen får emellertid också annan fisk i nätet. Vem garanterar, och hur garanteras, att verkligen alla sakligt relevanta argument läggs på bordet, granskas öppet och vägs fritt i slutna förhandlingsrum? Och vem kan svara för att alla kommer till tals, som har ett reellt intresse av saken? Är det inte en påtaglig risk för att svaga parter – kanske med mycket starkt intresse av förhandlingsresultatet – helt enkelt hålls utanför eller manövreras ut? Om man nu alls tror på det öppna samhällets och den fria debattens förmåga att till slut vaska

fram förnuftiga och rättfärdiga lösningar, visar sig bull-fight-modellen ha betydande fördelar. Allmänheten vakar över argumentationens allsidighet, envar kan göra sig gällande, och beslutet fattas av ett högkvalificerat opartiskt organ i offentlighetens ljus.

Fördelar och nackdelar

Vardera av de båda modellerna kan punkt för punkt utbytas mot sin vrågbild: förhandlingarna kan föras av okunniga eller korrupta ombud, den "öppna" pressdebatten kan ligga helt i en köpt press' händer osv. Men detta jävar inte principdiskussionen. Båda modellerna kan kompliceras av frågor om de agerandes representativitet, mandat och demokratiska legitimation. Inte heller dessa upphäver emellertid principskissens giltighet.

Vad som här sagts gäller de berörda – medborgarna, de icke-professionella debattörerna. Det är dessa, som sannolikt blir mer tystlåtna i ett samhälle, där förhandlingsmodellen är förhärskande. Hur påverkas då det offentliga samtalets yrkesmän? Det förefaller uppenbart, att dessa arbetar på högst olika villkor beroende på vilkendera metoden för konfliktlösning som dominerar. Där förhandlingsmodellen härskar, väntar pressen i förrummet; om vad som förevarit får den sådana besked som förhandlarna lämnar ut. Råder den anglo-amerikanska fight-it-out-in-court-metoden, är pressen tillstädes, intill dess att avgörandet fällt. Den energi som vid den slutna modellen måste användas för att överhuvudtaget få reda på att "något är på gång" och att komma över en smula information om

vad som sker därinne, den energin kan pressen vid dominans för den öppna modellen använda till att argumentera och bilda opinion. Sådana skillnader i arbetsvillkor måste i längden påverka pressrollens utformning i en rad viktiga hänseenden. Den journalist som är van vid att vänta utanför förhandlingsrummet (om han hittar dit) blir mer underdånig, mer misstänksam, mer "avslöjande" när han vågar (och inte riskerar att straffas med tystnad eller desinformation nästa gång) och mindre effektiv i argumentationen, bland annat därför att han helt enkelt inte vet vilka argument som biter därinne i tystnaden.

Ty detta är kanske den allra största svagheten med den tysta modellen: vi vet inte vad som till slut dikterar utgången. I en stormig principprocess, som den odödliga rättegången om den vandrande ormen, kan press och allmänhet följa förloppet, värdera argumenten och i ganska hög grad förutsäga utgången, emedan det trots allt är argumentens tyngd, mätt med vikter som är offentligt kända, som faller utslaget. Vad är det som leder de tysta förhandlingarna till resultatet? Det vet de förmodligen många gånger knappast själva. Men klart är att styrka och förhandlingsposition – efter någon måttstock, som inte har att göra med argumentens kvalitet och ståndpunkternas rimlighet eller rättfärdighet – för det mesta är avgörande.

En sista negativ konsekvens av förhandlingsmodellens dominans: man kan, av pur slughet och förtegenhet, hamna i situationer, där i själva verket ingen part får vad den vill ha, emedan ingen någonsin velat, som det heter, "visa sina kort" och följaktligen ingen egentligen fått

klart för sig vad de andra *egentligen* vill, bortom alla "bud", "markeringar", "öppningar" och finter. Kanske hade parterna rentav kunnat enas, men om något helt annat, därest en öppen diskussion hade förts.

En rättgång, och varje uppgörelse enligt modellen fight-it-out, producerar så gott som oundvikligen en vinnare och en förlorare. Så behöver en förhandling inte sluta. Båda parter, eller alla deltagare, kan med blickar av utesläkt finurlighet åt sina förväntansfulla anhängare göra gällande att det var *de* som vann. Ett lysande nusvenskt exempel – lysande i sin monumentala enfald och löjlighet – var otvivelaktigt den "underbara natt" om vilken för några år sedan såväl de sk mittenpartierna som socialdemokratin avgav så entusiastiska segerbulletiner. Det låter sig inte generallt sägas vilketdera som är att föredraga: klara segrar och nederlag eller mindre entydiga lösningar. Två ting låter sig emellertid hävdas. Det tvetydiga förhandlingsresultatet räddar båda parter ansikten. Skall man leva länge – och trångt – med varandra, är detta otvivelaktigt en fördel. Man kan rentav mobilisera humanitära motiv. Den otydliga utgången gynnar emellertid främst den fräcke, liksom informella skiljedomar gärna gör det. I regel blir det alltid *någon* utdelning för den som framställer hutlösa anspråk. Vid en öppen beslutsmodell hade den parten kanske gått – välförtjänt – tomhänt ur leken. Huruvida det från moralisk, praktisk eller annan synpunkt är bättre med klara segrar och nederlag eller med "ansiktsräddande" förhandlingslösningar är en fråga som inte kan besvaras här.

Sammanfattningsvis: det förhandlande

samhället befrämjar tystnaden. Sverige är ett förhandlande samhälle. Det anses också tyst. Ekvationen tycks gå ut.

Den svenska överheten

Ibland är parterna i det offentliga samtalet överhet och undersåtar. De båda sidorna betecknas numera oftast med andra namn, men verkligheten är ofta ändå den som dessa termer förmedlar. Härvidlag företer den svenska scenen, vill jag påstå, ett par särmärken, av vilka det ena egentligen är särdeles hedersamt – om det också med tiden kan ha blivit farligt på grund av ändrade förutsättningar – det andra redan från början betänkligt. Om båda gäller emellertid, vilket ju är det viktigaste i detta sammanhang, att de motverkar ett fritt och livligt offentligt samtal.

Det finns, även i västvärlden, åtskilliga länder, där den mest konkreta påminnelsen om överhetens närvaro i lantliga nejder är de gendarmerikaserner som finns spridda här och var i större samhällen. Det är svårt att tänka sig något mer avvikande från detta mönster än en svensk fjärdingsmans gård. Den är nu sedan ganska länge borta, liksom länsmansgårdar, häradshövdingeboställen och fördrömda tingshus ute i bygderna. Men spåren kan finnas kvar. Den svenska överheten har aldrig varit mer avlägsen än att den kunde nås till fots, aldrig mer avskärmad än att det gick att knacka på köksdörren och aldrig mer upphöjd än att det gick att komma till tals med den. Och – detta är nu nästan en paradox – från det offentliga samtalets synpunkt är en sådan anständig och någorlunda tillgänglig överhet en stor fara, ty man talar

hellre direkt, beskedligt och lågmält med den än man skriver flammande appeller i tidningarna eller vrålar slagord på gatorna. För den offentliga principiella debatten är en tyrannisk, korrupt och avlägsen överhet paradoxalt nog mer fruktbar, bara den inte är så stark att den kan sätta munlås på folk, och det är i längden förhållandevis svårt.

Jag vill sålunda påstå, att *en* delförklaring till den svenska tystnaden är den traditionella förekomsten av en överhet, som kunde vara besvärlig nog men inte värre än att man kunde tala med den; man behövde inte skrika.

När överheten nu mångfaldigats i antal, lagt sin välvisa näsa i alltfler blötor och blivit alltmer faderligt bättre vetande, har denna förtroendefulla inställning blivit ganska farlig. Det blir inte bättre av att överheten är en smula nervös, när det gäller rak och klar myndighetsutövning. Man föredrar alltmer att förhandla ... Därmed är en cirkel sluten.

Situationen i andra länder

Farligt är säkert också att vi egentligen alla drömmer om att vara överhet och till råga på allt snart är på väg att bli det. Det är en naiv (och ganska svensk) illusion att föreställa sig, att det vare sig i den politiska frihetens verkliga hemländer, som är England och USA, eller hos dess bråkiga älsklingsdotter, som är Frankrike, skulle vara vanligt att ämbets- och tjänstemän fyller tidningsspalter och sändningstid med kätterska åsiktsyttringar. Dessa kategoriers tystnad (utanför expertorganen) är tvärtom betydligt mer framträdande än deras svenska kollegers; när det gäller tex ministeriefunk-

tionärer i ansvarig ställning är den närmast total.

Även höga domares yttrandefrihet är reellt begränsad till lagstiftnings- och rättspolitiska frågor. Denna tystnad är emellertid inte lika besvärande som i Sverige. I dessa länder utgör den offentliga sektorn – överheten – en väsentligt mindre del av befolkningen, och särskilt av den i offentlig debatt aktiva befolkningen. Det finns – på gott och ont, om man så vill – en någorlunda stor av byråkrati och politik oberoende samhällsklass.

Det finns vidare en publicistisk tradition, en aktning för framför allt kvalificerad journalistik, som är väsentligt starkare än i ett land, där alltså något av Röda rummet, av den finkeldoftande redaktör Struve och andra överliggare trots allt envist häftar vid den mediala gärningen. Vad drömmer svenska föräldrar om, å sina telningars vägnar? En karriär inom medievärlden torde komma mycket långt ner på skalan. Och mediefolket väntar i förrummet, eller i trappan, eller på gatan, med hatten i hand, medan de sanna hjältarna förhandlar därinne i de slutna rummen ... Ytterligare en cirkel är sluten.

Journalisternas uppträdande

Mediefolkets beskedlighet och underdånighet tillhör de mest egendomliga och förvånande fenomenen i det moderna Sverige. En naiv betraktare skulle kunna frestas att av intervjuande tv-, radio- och pressrepresentanternas ofta mycket framträdande framfusighet och familiaritet mot intervjuobjekt i upphöjda positioner dra den helt felaktiga slutsatsen,

att dessa intervjuare är fräna, genomsådande och respektlösa. Förutom naturligtvis en stundom försummad uppföstran, normal blyghet, en osäkerhet som i vanlig ordning kompenseras med grovt målföre, kamrattrycket från den mediala miljön, där man nu en gång bestämt sig för att så skall en sann yrkesavslöjare liksom en sann intellektuell klä sig, tala och bete sig (sådant kallas konventioner i andra miljöer) samt till slut den säkert inte så sällan förverkligade primitiva lilla lyckan i att skrämman vettet ur folk — förutom alla sådana enkla och triviala förklaringar förefaller mediefolkets ofta oförskämda maner och påträngande familiaritet att vara föga mer än en metod för att få den godtrogna allmänheten att tro just på deras skoningslösa avslöjarnit och fullständiga brist på respekt för överheten.

Ju mer äkta jämlikhet som råder i ett samhälle, desto hövligare är som bekant umgängesformerna, eftersom ingen pres-

tige låter sig vinnas genom påflugenhets och grovhet ens mot de främsta. Ju större klyftor mellan klasser och skikt, desto öppnare hänflin och desto större grovhet när den kuschade bara vågar. Det är karakteristiskt, att den handfullt verkligt framstående och därmed också respekterade press-, tv- och radiojournalister som gudskelov finns i landet undantagslöst utmärker sig för påtagligt civiliserade umgängesformer även mot överhetspersoner.

Min tes är sålunda sammanfattningsvis att den offentliga sektorns — de tysta ämbets- och tjänstemännens, numera också organisationsföreträdarnas — hävdvunna dominans, de reellt oberoende gruppernas ringa antal, mediernas traditionella underläge och den "svenska modellen" för maktutövning genom förhandling utgör väsentliga bidragande orsaker till den svenska tystnaden. Något litet bör denna hedras ändå . . .